

Е. Дорошенко,

аспірантка кафедри парламентаризму

Навчально-наукового Інституту публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Після 24 лютого 2022 року життя в Україні кардинально змінилось у зв'язку з воєнною агресією з боку Російської Федерації. Це призвело до створення в Україні нових умов, які передбачають врахування особливостей, визначених Законом України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12.05.2022 р. при реалізації функцій держави та управління суспільством загалом. Тому серед багатьох сфер суспільного життя на які вплинув воєнний стан, найбільш суттєво це торкнулося обмеження прав і свобод людини і громадянина. Причиною цього стала насамперед необхідність консолідації суспільства для потреб оборони країни, а значить залучення додаткової людської сили через обмеження прав людини і громадянина, особливо таких як соціально – економічні права: право на відпочинок, на страйк, на відпустку тощо. Тому дана проблематика потребує детального вивчення як з боку науковців правознавців, так і практикуючих юристів.

Аналіз останніх публікацій. Важливо відзначити, що, незважаючи на виняткову важливість і актуальність питання правового регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина, вітчизняна та зарубіжна наука не приділила достатньої уваги розробці питань обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина саме в період воєнного стану в Україні.

Разом з тим у правовій науковій літературі теоретичного і методологічного характеру зосереджено чимало ідей та обґрунтованих положень, які стосуються даної проблематики. Теоретичним аспектам проблемам поняття та сутності обмеження прав людини і громадянина вчених правознавців як Н. Безсмертна, В. Буткевич, А. Колодій, Н. Оніщенко, О. Осинська, Л. Летнянчин, С. Рабінович, І. Савенкова, М. Савчин, Б. Сидорець, М. Савчин, О. Скрипнюк, В. Сорокун, Т. Слінько, Є. Ткаченко, Ю. Тодика, С. Шевчук, Ю. Шемшученко та інших.

Не зважаючи на значну базу дослідження теорії обмеження прав людини і громадянина, у науковій сфері недостатньо розкриті питання обмеження трудових прав у період воєнного часу, таких як право на працю, на відпочинок, на страйк, тому дана проблематика потребує подальшого наукового дослідження.

Мета дослідження. Виходячи з актуальності і значущості проблеми, метою статті є дослідження обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в період воєнного стану в Україні.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені наступні завдання: проаналізувати сутність і нормативний зміст обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в період воєнного стану в Україні; визначити поняття обмеження кон-

ституційних прав і свобод людини і громадянина в період воєнного стану в Україні, особливо прав у сфері трудових правовідносин; розглянути та визначити подальші перспективи дослідження проблематики обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в період воєнного стану в Україні.

Результати дослідження. Застосування механізму обмеження прав і свобод людини і громадянина можливо лише у виключних випадках, у спосіб та за допомогою засобів, передбачених чинним законодавством. Такі виключення містяться у статті 64 Конституції України, яка встановлює окремі випадки обмеження прав і свобод людини, зокрема це впровадження воєнного або надзвичайного стану.

Так, Указом Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022 в Україні було введено воєнний стан, який на теперішній час був продовжений до 19 лютого 2023 року згідно з Указом Президента України № 757/2022 від 07.11.2022 р. Відповідно до ч. 3 Указу № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 року на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України [1].

Роз'яснення терміну означає воєнний стан міститься у ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», відповідно до якого воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії, а також в інших, передбачених законом випадках, та передбачає надання відповідним органам повноважень, необхідних для відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки [2].

Що стосується терміну обмеження прав і свобод людини і громадянина, то в юридичній науці немає єдиної

думки щодо визначення цього поняття. Так, О. В. Андрієвська обмеження прав і свобод людини і громадянина бачить як складне явище, яке являє собою систему взаємозв'язаних конституційно-правових засобів та інших складових (цілей, принципів, умов, підстав, форм обмежень), що знаходить своє втілення у соціально корисній поведінці конкретного суб'єкта конституційно-правових відносин, у діях спеціально уповноважених здійснювати конституційно-правові обмеження суб'єктів, як послідовно здійснюваного комплексного процесу, спрямованого на охорону встановлених Основним Законом України цінностей, захист законних інтересів [3, с. 85]. На думку українського науковця Савчина М., сутність обмежень фундаментальних прав людини відповідно до принципу верховенства права полягає у забезпеченні легітимного втручання держави у приватну автономію індивіда з метою забезпечення загального блага [4, с. 151-152]. О. Скрипнюк визначає обмеження прав і свобод людини як передбачені Конституцією та законами України режим тимчасового загального або конкретно-індивідуального призупинення чи звуження обсягу визначених і гарантованих основним законом прав і свобод в інтересах забезпечення прав інших людей, а також забезпечення національної безпеки і оборони України [5, с. 9]. В юридичній літературі також використовується поняття «конституційне обмеження прав і свобод людини і громадянина», підкреслюючи при цьому важливість Конституції України, як Основного закону, який регулює підстави та порядок обмеження прав і свобод людини і громадянина.

Так як одним із випадків застосування механізму обмеження прав і свобод людини і громадянина є впровадження воєнного стану, то можна відокремити такий окремий термін як «конституційне обмеження прав і свобод людини і громадянина

в період воєнного стану в Україні». Враховуючи все вищевикладене, конституційне обмеження прав і свобод людини і громадянина в період воєнного стану в Україні можна визначити як передбачений Конституцією та законами України особливий правовий режим тимчасового загального або конкретно-індивідуального призупинення чи звуження обсягу визначених і гарантованих державою прав і свобод людини і громадянина на час введення в дію воєнного стану, яке здійснюється спеціально уповноважених на це суб'єктами в інтересах забезпечення прав інших людей, а також відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки.

В статті 64 Конституції України передбачено, що в умовах воєнного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод людини і громадянина із зазначенням строку таких обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України [6].

Таким чином, обмеженню підлягають де-які соціально-економічні права у сфері трудових правовідносин прямої заборони на обмеження яких не встановлена Конституцією України, зокрема право працівників на працю, право на страйк та право на відпочинок. Саме на прикладі обмеження цих прав в сучасних умовах можна дослідити механізм конституційного обмеження прав і свобод людини і громадянина в період воєнного стану в Україні.

Для нормативно-правового врегулювання цього питання потрібне було законодавче підґрунтя, яким став Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX (далі Закон № 2136-IX).

Цей нормативно-правовий акт визначає особливості проходження державної служби, служби в органах місцевого самоврядування, особли-

вості трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні, а також осіб, які працюють за трудовим договором, укладеним з фізичними особами (далі – працівники), у період дії воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [7].

Водночас у Законі № 2136-IX законодавець закріпив умову про те, що у період дії воєнного стану не застосовуються норми законодавства про працю, законів України «Про державну службу», «Про службу в органах місцевого самоврядування», інших законодавчих актів, що регулюють діяльність державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування у частині відносин, врегульованих цим Законом № 2136-IX [7].

Таким чином, з моменту вступу в дію Закону № 2136-IX можна казати про існування загального трудового законодавства (норми Кодексу законів про працю України та інших нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до нього, враховуючи період з 24.02.2022 до 23.03.2022 року) та спеціального (з 24 березня 2022 року під час дії воєнного стану та вступу в силу Закону № 2136-IX). Саме норми спеціального законодавства обмежують права і свободи людини та громадянина від час введення воєнного стану. Але при цьому, норми загального законодавства про працю, які не суперечать положенням спеціального законодавства, можуть застосовуватися у трудових відносинах протягом дії воєнного стану.

Розглянемо окремі трудові права, що були обмежені Законом № 2136-IX.

Право на відпочинок. У період дії воєнного стану щорічна основна оплачувана відпустка надається пра-

цівникам тривалістю 24 календарні дні. Якщо тривалість щорічної основної відпустки працівника становить більше 24 календарних днів, надання не використаних у період дії воєнного стану днів такої відпустки переноситься на період після припинення або скасування воєнного стану [7]. Тоді як у ст. 6 Закону України «Про відпустки», щорічна основна відпустка надається працівникам тривалістю не менш як 24 календарних дні за відпрацьований робочий рік, який відлічується з дня укладення трудового договору [8]. У законі є також категорії працівників, яким законодавством передбачено більш тривалий строк відпустки, а значить обмеження права на відпустку відбувається через скорочення її тривалості.

З іншого боку, зміни зазнав такий вид відпустки як відпустка без збереження заробітної плати. Протягом періоду дії воєнного стану роботодавець на прохання працівника може надавати йому відпустку без збереження заробітної плати без обмеження строку, встановленого частиною першою статті 26 Закону України «Про відпустки» [7].

Відповідно до ч. 1 ст. 26 «Про відпустки», за сімейними обставинами та з інших причин працівнику може надаватися відпустка без збереження заробітної плати на термін, обумовлений угодою між працівником та власником або уповноваженим ним органом, але не більше 15 календарних днів на рік [8]. Таким чином, у втятий час відпустка без збереження заробітної плати може тривати більше 15 днів та надання її є правом, а не обов'язком роботодавця. З іншого боку, у Законі № 2136-IX встановили новий вид відпустки без збереження заробітної плати – у період дії воєнного стану роботодавець за заявою працівника, який виїхав за межі території України або набув статусу внутрішньо переміщеної особи, в обов'язковому порядку надає йому відпустку без збереження заробітної плати

тривалістю, визначеною у заяві, але не більше 90 календарних днів, без зарахування часу перебування у відпустці до стажу роботи, що дає право на щорічну основну відпустку, передбаченого пунктом 4 частини першої статті 9 Закону України «Про відпустки» [7]. Такий вид відпустки без збереження заробітної плати може тривати не більше 90 календарних днів та надання її є обов'язком, а не правом роботодавця.

Водночас, залишається право на інші види відпусток, передбачених статтею 4 ЗУ «Про відпустки», зокрема: щорічні відпустки (додаткові); додаткові відпустки у зв'язку з навчанням; творча відпустка; соціальні відпустки тощо. Обмежень щодо їх тривалості Законом № 2136-IX не встановлено.

Проте у період дії воєнного стану роботодавець може відмовити працівнику у наданні будь-якого виду відпусток (крім відпустки у зв'язку вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку), якщо такий працівник залучений до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури [7].

Право на працю. Згідно статті 6 Закону № 2136-IX нормальна тривалість робочого часу працівників у період воєнного стану не може перевищувати 60 годин на тиждень. Для працівників, яким відповідно до законодавства встановлюється скорочена тривалість робочого часу, тривалість робочого часу не може перевищувати 50 годин на тиждень. П'ятиденний або шестиденний робочий тиждень встановлюється роботодавцем за рішенням військового командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення). А час початку і закінчення щоденної роботи (зміни) визначається роботодавцем [7].

Тоді як Кодекс законів про працю (ст. 40) встановлює нормальну тривалість робочого часу працівників, яка не може перевищувати 40 годин на

тиждень. Для працівників установлюється п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями. При шестиденному робочому тижні тривалість щоденної роботи не може перевищувати 7 годин при тижневій нормі 40 годин, 6 годин при тижневій нормі 36 годин і 4 годин при тижневій нормі 24 години [9].

Обмеження зазнала також ч. 3 ст. 32 Кодексу законів про працю України, зокрема протягом воєнного стану не застосовується повідомлення працівника протягом двох місяців про зміну істотних умов праці.

Згідно зі ст. 3 Закону № 2136-IX роботодавець має право перевести працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, без його згоди (крім переведення на роботу в іншу місцевість, на території якої тривають активні бойові дії), якщо така робота не протипоказана працівникові за станом здоров'я, лише для відвернення або ліквідації наслідків бойових дій, а також інших обставин, що ставлять або можуть становити загрозу життю чи нормальним життєвим умовам людей, з оплатою праці за виконану роботу не нижче середньої заробітної плати за попередньою роботою [7].

Право на страйк. Згідно з ст. 44 Конституції України, ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Відповідно до ч. п. 5 ст. 19 Закону «Про правовий режим воєнного стану» в умовах воєнного стану забороняються проведення страйків, масових зібрань та акцій [2].

Це лише частина обмежень прав і свобод людини і громадянина, які передбачено спеціальним законодавством у сфері трудових відносин, інші потребують подальшого детального вивчення з боку науковців правознавців та практикуючих юристів.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Незважаючи на складну ситуацію в якій опинилась Україна та ве-

дення воєнного стану, права та свободи людини залишаються пріоритетним напрямом охорони з боку держави. Гарантією цьому виступає ст. 3 Конституції України, що визначає найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку [6]. З урахуванням вищевикладеного, слід розуміти, що на період дії воєнного стану введено обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, які регулюються спеціальним законодавством, що включає Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». Такі обмеження трудових прав будуть діяти протягом воєнного стану та припиняться з дня скасування такого режиму, з подальшим поверненням до законодавства про працю в Україні.

Дана наукова стаття присвячена темі обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в період воєнного стану в Україні. В статті розкрито поняття обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в період воєнного стану в Україні як передбачений Конституцією та законами України особливий правовий режим тимчасового загального або конкретно-індивідуального призупинення чи звуження обсягу визначених і гарантованих державою прав і свобод людини і громадянина на час введення в дію воєнного стану, яке здійснюється спеціально уповноважених на це суб'єктами в інтересах забезпечення прав інших людей, а також для відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки. Визначено, що одним із нормативно-правових актів, який встановив обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в період воєнного стану в Україні став Закон України «Про організацію трудових відносин

в умовах воєнного стану: Закон України» від 15 березня 2022 року № 2136-IX. Зроблено висновок, що з моменту вступу в дію цього закону можна казати про існування загального трудового законодавства (норми Кодексу законів про працю України та інших нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до нього, враховуючи період з 24.02.2022 до 23.03.2022 року) та спеціального (з 24 березня 2022 року під час дії воєнного стану та вступу в силу Закону № 2136-IX). Саме норми спеціального законодавства обмежують права і свободи людини та громадянина від час введення воєнного стану. Але при цьому, норми загального законодавства про працю, які не суперечать положенням спеціального законодавства, можуть застосовуватися у трудових відносинах протягом дії воєнного стану. Досліджено на прикладі обмеження де-яких соціально – економічних прав (право на відпочинок, на страйк, на відпустку) механізм обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в період воєнного стану в Україні. Доведено, що обмеження трудових прав працівників застосовується лише протягом дії воєнного стану, а захист прав і свобод громадян залишається одним із ключових обов'язків держави.

Ключові слова: обмеження прав і свобод людини і громадянина, воєнний стан, право на працю, право на відпочинок, право на страйк, загальне і спеціальне законодавство.

Doroshenko E. Restrictions of the constitutional rights and freedoms of the person and citizen during the period of marital state in Ukraine

This scientific article is sanctified to the theme of limitation of constitutional rights and freedoms of man and citizen in the period

of martial law in Ukraine. In the article the concept of limitation of constitutional rights and freedoms of man and citizen is exposed in the period of martial law in Ukraine as the special legal mode of temporal general or certainly-individual halt or narrowing of volume of certain and assured by the state rights and freedoms of man and citizen is envisaged by Constitution and laws of Ukraine in a time of introduction in an action of martial law, that comes true specially the authorized agents on it by subjects in interests of providing of rights for other people, and also rebuff of the armed aggression and providing of national safety. Certainly, that one of normatively-legal acts, that set limitation of constitutional rights and freedoms of man and citizen in the period of martial law in Ukraine Law of Ukraine became «On organization of labour relations in the conditions of martial law: Law of Ukraine» from March, 15, 2022 № 2136 – IX. Drawn conclusion, that from the moment of entry in an action of this law it is possible to talk about existence of general labour legislation (norms of labour Code Ukraine and other normatively-legal acts accepted in accordance with him, taking into account a period from 24.02.2022 to 23.03.2022) and special (from March, 24, 2022 during the action of martial law and inuring Law № 2136 – IX). Exactly the norms of the special legislation limit rights and freedoms of man and citizen from time of introduction of martial law. But here, norms of general legislation about labour, that does not contradict position of the special legislation, can be used in labour relations during the action of martial law. The mechanism of limiting the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen during the period of martial law in Ukraine is studied on the example of the restriction of some

socio-economic rights (the right to rest, strike, vacation). It is well-proven that limitation of labour rights for workers is used only during the action of martial law, and the protection of rights and freedoms of citizens remains to one of key duties of the state.

Key words: limit of rights and freedoms of man and citizen, martial law, right to work, right to rest, right on a strike, common and special legislation.

Література

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 15.01.2023).
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України № 389-VIII від 12.05.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 15.01.2023).
3. Андрієвська О. В. Про конституційно-правовий механізм обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. Альманах права. Право і прогрес: складові забезпечення в сучасних умовах. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. Вип. 7. С. 83–86.
4. Савчин М.В. Порівняльне конституційне право: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с.
5. Скрипнюк О. Конституційно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. Публічне право. № 3. (2011). С. 5-11
6. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.01.2023).
7. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 15.01.2023).
8. Про відпустки: Закон України від 15 листопада 1996 року № 504/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.01.2023).
9. Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n340>